

М. Василенко,

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
професор кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО ПРАВА В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ЙОГО ПОДАЛЬШЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Сьогодні страхування стає важливим важелем для розвитку економіки та забезпечення її стабільності. При цьому зростає щорічний обіг європейських страхових компаній, який стає порівняним із показниками банківського капіталу, тобто страхові компанії стають важливими інвесторами в економіку будь-якої країни. Значні відмінності в законодавчих нормах країн Європейського Союзу (далі – ЄС) завжди становили перешкоду вільному переміщенню та наданню страхових послуг, вільному здійсненню операцій страховиків у всіх країнах ЄС, а єдиний ринок страхових послуг входив і входить у єдиний ринок ЄС з особливостями різних підходів держав-членів, які протягом відомого історичного періоду продовжують гармонізуватися за рахунок гармонізації законодавства країн-членів ЄС.

Метою статті є дослідження правових аспектів щодо розвитку страхового права в країнах-членах ЄС і обґрунтування напряму його подальшого вдосконалення з урахуванням досвіду функціонування як ЄС загалом, так і досвіду з питань страхування в його країнах-членах.

Проблемам формування й функціонування страхових ринків країн-членів ЄС присвячені певна кількість робіт, серед яких роботи таких учених, як Б. Єрошенко [1], Н. Пацурія [2], Б. Тарабарін [3] та деякі інші. Разом із тим наукові дослідження сфери страхування в ЄС потребують теоретико-практичного доопрацювання, зо-

крема, в частині дослідження правових питань і практики страхування в ЄС з метою впровадження їх у практику компаній, що працюють в Україні.

Страхове право ЄС являє собою галузь права ЄС, що пов'язана зі створенням, діяльністю й ліквідацією страхових підприємств, включаючи нагляд за їхньою діяльністю. При цьому страхове право ЄС має свої особливості та специфічні риси, свою нормативно-правову базу, за допомогою якої регулюються відносини в галузі. Під час розгляду страхового права встановлено суспільні відносини, що регулюються нормами права. Відзначено, як саме ці правовідносини стали унікальними і взаємопов'язаними за своєю сутністю і специфікою: вони виникають, існують і припиняються в зв'язку зі страхуванням і поза страхуванням виникати не можуть, тобто страхові правовідносини існують із приводу чи у стосунку страхування і страхового захисту. Однак суттєвими чинниками в цих умовах стають надійність, історія діяльності й термін присутності страхових компаній на ринку в конкретній країні.

Основою створення й розвитку страхового права ЄС слугував Договір про заснування Європейського економічного співтовариства (далі – ДЄЕСп) (Римський Договір 1957 р.), що регламентував створення єдиного ринку капіталу товарів і послуг, у тому числі страхових послуг. Відповідно до ст. 8 (а) цього Договору (стара редакція), єдиний ринок товарів і послуг – це «простір без внутрішніх кордонів і

бар'єрів, у якому забезпечується, відповідно до положень цієї угоди, вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу».

ДЄЕСп установлював право на свободу заснування, право на свободу надання послуг і свободу руху капіталу на території країн-учасниць Договору. Із цього випливають принципи, за допомогою яких забезпечується діяльність страхових компаній в умовах єдиного європейського ринку. Це такі принципи:

- свобода заснування (ст. 54 ДЄЕСп у ред. 1957 р.), відповідно до якої страхова компанія, яка знаходиться в одній державі-члені ЄС, має право встановлювати чи відкривати дочірню компанію, філію чи відділ в іншій державі-члені ЄС без будь-яких обмежень за умови, що такі обмеження відсутні в першій державі-члені ЄС;

- свобода надання послуг (ст. 59 ДЄЕСп у ред. 1957 р.) – право страхової компанії, яка розташована в одній державі-члені ЄС, безперешкодно надавати страхові послуги громадянам чи юридичним особам, що знаходяться в іншій державі-члені ЄС. При цьому страхова компанія не зобов'язана мати офіс, представництво чи філію в цій іншій державі-члені ЄС;

- вільний рух капіталу (ст. 69 ДЄЕСп у ред. 1957 р.) передбачає, що юридичні та фізичні особи можуть інвестувати й розміщувати свої засоби на території будь-якої з країн-учасниць Римської угоди.

Необхідно відмітити, що на момент підписання ДЄЕСп кожна держава-член ЄС мала власне страхове законодавство в рамках національної системи права, яке відрізнялося від норм, що регулюють страхові правовідносини в інших державах-членах ЄС. Тому в галузі страхування ставилося складне й комплексне завдання – створити нову правову систему, яка б дотримувалася вже чинних правопорядків, але водночас формувала абсолютно нове унікальне регулювання з метою створення та функціонування єдиного ринку страхових послуг.

Основна складність у створенні єдиного страхового права ЄС випливає з наявних відмінностей, притаманних національним правовим системам держав-членів ЄС, а саме між романо-германською (континентальною) та англо-американською (англосаксонською) правовими системами. Так, страхове право Великобританії засновано на правовому прецеденті, тобто воно менше систематизоване та регламентоване, ніж континентальне страхове право. З іншого боку, навіть законодавства держав, що належать до однієї правової системи, є унікальними і значно відрізняються одне від одного як за формою викладення й систематизації норм права, так і за їх змістом. У липні 1973 р. Рада ЄС прийняла Першу Директиву 73/239/ЄЕС про координацію законів, нормативів і адміністративних положень, які стосуються організації та здійснення діяльності з прямого страхування, іншого, ніж страхування життя (далі – Перша директива). Метою Першої директиви стала реалізація першого етапу в побудові єдиного ринку страхових послуг, тобто зближення національних законодавств держав-членів ЄС у сфері страхування. Вона наказувала державам-членам ЄС увести в національні страхові законодавства положення, згідно з якими офіційне отримання ліцензії було обов'язковою умовою для доступу до здійснення прямого страхування на національній території. Так, Директива 73/240/ЄЕС зняла обмеження на страхування установ. Наступний крок у розвитку єдиного страхового ринку ознаменованій прийняттям Директив Другого покоління: Директиви 88/357/ЄЕС від 22 червня 1988 р. зі страхування іншого, ніж страхування життя (набрала чинності 1 липня 1990 р.), Директиви 90/619/ЄЕС зі страхування життя від 8 листопада 1990 р. (чинна з 20 травня 1993 р.). Директиви Третього покоління – Директива 92/49/ЄЕС зі страхування іншого, ніж страхування життя, і Директива 92/96/ЄЕС зі страхування життя (прийняті в 1992 р., набрали

чинності 1 липня 1994 р) – завершили процес створення основ правового регулювання єдиного страхового простору. Крім передачі контрольних повноважень від країни, де знаходиться філія або представництво, до країни юридичної адреси, Директива 92/49/ЄЕС зі страхування іншого, ніж страхування життя, ввела принцип «єдиної ліцензії», змінила вимоги до організацій, які звертаються до уповноважених органів страхового нагляду за дозволом на право проведення страхової діяльності. Крім того, було встановлено, що не вимагає додаткового ліцензування та обов'язкової комерційної присутності розширення географії діяльності страхової організації і здійснення комерційної діяльності в інших країнах ЄС. Час імплементації директив у національне законодавство держав-членів ЄС був різним, що було викликано необхідністю його адаптації до завершального етапу лібералізації, ринку страхових послуг. Отже, Директиви Третього покоління завершили формування в ЄС єдиного ринку страхових послуг. Істотно, що Директиви Третього покоління в процесі вдосконалення зазнали певних змін. Так, Директиви 92/49/ЄЕС і 92/96/ЄЕС були частково скасовані та змінені Директивами 2000/64/ЄС і 2002/83/ЄС, відповідно, що представлені як нові ревізовані та модернізовані версії законів. Сьогодні фактично мова йде про Директиви Четвертого покоління, які зазнали подальшого вдосконалення як у галузі страхування життя, так і в інших, таких як бухгалтерський облік, електронна комерція, страхові групи, фінансові конгломерати, страхове посередництво/розподіл, страхування автомашин, перестраховування, кредитоспроможність, згорання бізнесу, питання щодо діяльності Європейського страхового комітету та професійних пенсій, а також міжнародних угод. У цьому контексті варто відзначити, що відмінності з правового регулювання суспільних відносин у галузі страхування в різних державах-членах ЄС зумовили великі складності на шляху

створення єдиного ринку страхових послуг і формування єдиного загальноєвропейського страхового законодавства, а також розтягнули процес на довгі роки.

Можна виділити три основні види страхових правовідносин, кожен із яких є однорідним за своєю сутністю і формою, але суттєво відрізняється від інших. До них можна зарахувати такі правовідносини.

1. Відносини, пов'язані з договором страхування, його укладенням, зміною, виконанням і припиненням, обсягом прав і обов'язків сторін. Суб'єктом цих правовідносин є страхувальник і страховик (також може бути ще застрахована особа чи вигодонабувач). Суб'єкти цих правовідносин є рівноправними учасниками економічних і фінансово-грошових відносин.

2. Відносини між спеціалізованими страховими організаціями (страховиками) і державою, яка, як правило, є спеціально уповноваженим органом нагляду з приводу ліцензування страхової діяльності і здійснення наступного державного контролю за дотриманням страховиками страхового законодавства. Основною відмінною рисою цих правовідносин є «нерівноправність» суб'єктів, як наслідок, їх владно-підкорюваний характер.

3. Відносини зі сплати податків страховиками, страхувальниками й іншими учасниками страхових правовідносин. Як правило, оподаткування операцій зі страхування є спеціальним і виділяється в загальному режимі оподаткування юридичних і фізичних осіб. Відносини зі сплати податків, так як адміністративно-правові, мають владно-підкорюваний характер.

Варто також зазначити, що відносини не є виключними та вичерпними. Тоді у зв'язку з цим поняття «європейське право» є ширшим за «право ЄС», європейське страхове право являє собою сукупність інтеграційного страхового права (страхового права ЄС) і страхового права держав-членів ЄС. Інтеграційне страхове право скла-

дається з норм установчих договорів і нормативно-правових актів, прийнятих інститутами ЄС, що регулюють страхові правовідносини, а також загальні принципи, що застосовуються до страхування, і відповідні рішення Суду ЄС. Національне страхове право є складником європейського страхового права, так як саме воно регулює багато аспектів страхових правовідносин на території ЄС.

Існують певні відомі принципи взаємовідносин права ЄС і національного права держав-членів ЄС, які дають змогу становити страхове право ЄС як систему юридичних норм, прийнятих і застосованих у зв'язку з формуванням спільного страхового ринку спочатку в рамках ЄС на основі й відповідно до установчих договорів і загальних принципів права.

Отже, відмінності в особливості правового регулювання суспільних відносин щодо страхування в різних державах-членах ЄС зумовили великі складності на шляху створення єдиного ринку страхових послуг і формування єдиного загальноєвропейського страхового законодавства, а також розтягнули процес на довгі роки. Основним джерелом страхового права ЄС довгий час був ДЄЕСп (сьогодні Лісабонським договором 2007 р. він змінений у Договір про функціонування Європейського Союзу). Саме він закріпив основні принципи страхового права ЄС: свобода заснування, свобода надання послуг і вільний рух капіталів. Ці принципи лягли в основу всіх інших нормативно-правових актів у сфері страхування, були збережені в Договорі про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС) у редакції Лісабонського договору 2007 р. Проте потрібно розуміти, що європейські традиції страхування докорінно відрізняються від українських. Наприклад, коли в Європі страхування життя тільки починало розвиватися, ризикове страхування знаходилося вже на дуже високому рівні, в Україні його практично не було для широких верств громадян. Це створює додаткові

складності як для страхових компаній, так і для клієнтів, яким досить складно прищепити усвідомлення того, що страхування – це не «тягар», а реальна потреба й необхідність. Крім цього, Україну та країни-члени ЄС сильно відрізняють сама культура заощаджень, а також інтерес до фінансових послуг. Наприклад, у країнах-членах ЄС українець педантично ставляться до своїх накопичень, і вже в молоді роки громадяни ЄС замислюються над тим, як забезпечити свою пенсію. Тим більше що більшості країн-членів ЄС у результаті кризи 2008–2009 рр. довелося скоротити державні витрати. І в рамках цих кроків одним із основних заходів стало реформування пенсійних систем, у зв'язку з чим значно прискорився перехід від застарілого механізму солідарної відповідальності до принципу приватних пенсійних накопичень. Безумовно, такі хай і непопулярні кроки з боку держави значною мірою підвищили усвідомлення європейцями важливості додаткових можливостей для акумуляції особистого капіталу, одним із яких є страхування життя. У країнах-членах ЄС зміни на ринку страхових послуг передбачають адаптацію національних страхових ринків до нового режиму міжнародної торгівлі такими послугами. При цьому нагляд за страховою діяльністю здійснюється в усіх країнах-членах ЄС як у зразкових країнах із ринковою економікою, де страхуванню приділяється особлива увага. Очевидно, що держава та її громадяни дуже зацікавлені в соціально орієнтованому розвитку страхової справи, яка, у свою чергу, залежить від результатів економічної діяльності. Згідно з чинним законодавством, що регулює стан страхових компаній на ринку, страховик не може одночасно займатись страхуванням життя й іншими видами страхування. Така несумісність пояснюється природними відмінностями ризиків, притаманних кожному з видів страхування, а також вимогами, що висуваються до фінансів та обліку. Оскільки страхування є невідчутним і непомітним товаром, у невідготовленій

людини створюються певні проблеми з його сприйняттям: відчуття, що товару немає. Для розв'язання питання потрібно, щоб у громадян формувалася довіра до страховиків (це особливо актуально для України). Так, банкрутство або несумлінна поведінка, про яку стало відомо громадськості одного страховика, здатні підірвати довіру до інших компаній. Беручи до уваги, що в теперішній час у країнах-членах ЄС завершується активний процес уніфікації державного регулювання страхової справи, стисло розглянемо умови здійснення державного нагляду за страховою діяльністю на прикладі Німеччини – найбільш потужної за економічним розвитком країни-члена ЄС. У Німеччині страховий нагляд базується передусім на Законі про страховий нагляд (далі – ЗСН). Згідно із ЗСН, головною метою страхового нагляду визначається забезпечення достатнього захисту інтересів застрахованих і гарантії того, що майбутні зобов'язання страхової компанії можуть бути виконані в будь-який момент.

Для забезпечення інтересів страховальників відомство нагляду стежить за тим, щоб коректно було сформульовано умови страхування, які описують сам продукт, а також права й обов'язки сторін, що домовляються. Це стосується передусім приватних клієнтів, котрі стосовно страхової компанії завжди найменш поінформовані, а тому потребують особливого захисту. Бажаними для споживача є не лише вимоги ЗСН щодо повноти та ясності опису продуктів, а й їх уніфікація передусім у масовому страхуванні, оскільки саме це дає змогу потенційним страховальникам скласти уявлення про пропозицію страховиків. У Німеччині страховому нагляду підлягають без обмежень усі приватні й публічно-правові страхові компанії, котрі здійснюють пряме страхування в рамках чинного законодавства, з місцезнаходженням у Німеччині або державі за межами ЄС і Європейського економічного простору (далі – ЄЕП). У процесі часткової гармонізації національного законодавства з нагляду

для підприємств із місцезнаходженням у країнах-членах спочатку були істотно спрощені умови створення філій, а після цього й вимоги до страхової діяльності в так званій сфері послуг. За допомогою Директиви з укладання балансу страхових компаній (1991 р.) та Директив зі страхування від збитків і страхування життя (1992 р.) була майже завершена уніфікація правової бази наглядової діяльності, і в 1994 р. виник єдиний страховий ринок, що охоплює всі держави Європейського економічного простору.

Найважливішою зміною було введення принципу країни перебування. Компанія з місцезнаходженням в одній з держав-членів ЄС або державі-членові Європейського економічного простору перебуває щодо всієї її комерційної діяльності в ЄЕП в основному під наглядом вітчизняного відомства; останній видає дозвіл і здійснює поточний фінансовий нагляд під особисту відповідальність.

Страхова компанія, яка має намір здійснювати страхування на території держави-члена ЄС, відмінної від держави її реєстрації, може здійснити це трьома способами:

- 1) взяти участь у статутному капіталі страхової компанії, яка вперше засновується за правом держави-члена ЄС;
- 2) скориставшись свободою установи, відкрити вторинні установи у вигляді філії або представництва на території іншої держави-члена ЄС;
- 3) здійснювати діяльність на підставі свободи надання послуг.

Залежно від того, який спосіб буде обраний, застосовуються різні способи контролю. У першому випадку, коли страхова компанія вперше засновується на території й за законодавством однієї з держав-членів ЄС, не застосовуються свободи установи та надання послуг, так як свободи мають силу тоді, коли залучені дві й більше держави-члена ЄС. Отже, дочірня страхова компанія буде створюватися з урахуванням вимоги страхового законодавства ЄС, але за національним законодавством

однієї з держав-членів ЄС, при цьому вона повинна отримати від його уповноважених органів нагляду ліцензію на право здійснення страхової діяльності. У цьому випадку країною, що здійснює контроль за страхуванням, буде держава реєстрації, і до страхової компанії будуть застосовуватися встановлені нею принципи оподаткування, обліку та звітності.

У другому випадку, коли страхова компанія вирішила скористатися свободою установи й відкрити вторинну установу у вигляді філії або представництва на території іншої держави-члена ЄС, відмінного від держави реєстрації, відповідно до принципу єдиної ліцензії не потрібне отримання ліцензії на здійснення страхової діяльності на території приймаючої держави. До філії або представництва будуть застосовуватися принципи оподаткування, обліку та звітності приймаючої держави, але контроль за страхуванням здійснює держава реєстрації, яка видала страховій компанії ліцензію. Такий контроль включає в себе перевірку й контроль за страховою діяльністю загалом, рівнем платоспроможності страховика, джерелами формування його активів тощо, а також уживає щодо страховика необхідних заходів.

Уповноважені органи держави-члена ЄС, у якому розташована головна компанія, можуть після сповіщення компетентних органів у державі-члені ЄС, де розташована філія або представництво страхової компанії, проводити самостійно або через посередника перевірку підрозділу страховика для забезпечення фінансового нагляду за страхуванням. Органи держави-члена ЄС, у якому розташоване це відділення, можуть брати участь у цих перевірках.

Третій випадок пов'язаний із наданням страховою компанією послуг на території держави-члена ЄС, відмінного від держави її реєстрації, на підставі свободи надання послуг. У цьому випадку страхова організація не має філії або представництва на території приймаючої держави, не підтримує тут

постійну комерційну присутність, а діє через незалежних комерційних представників. Контроль за страхуванням здійснюється державою реєстрації, а до страхової компанії застосовуються її національні принципи оподаткування, обліку та звітності.

У сфері нагляду розрізняють два етапи: етап видачі дозволу й поточний нагляд за діяльністю страхових компаній.

Надання дозволу та його передумови. Нагляд повинен мати по змозі превентивний характер. Відомство нагляду має піклуватися про те, щоб уникнути обмеження інтересів страхувальників. Тому страхування може, за деякими винятками, здійснюватися лише тоді, коли страхова компанія має дозвіл відомства нагляду. Той, хто здійснює страхування без відповідного дозволу або укладає для такої компанії договори страхування (чи є посередником під час укладення таких договорів), підлягає покаранню. Компанія, котра має намір здійснювати страхові операції, повинна надати докази наявності достатнього обсягу власного капіталу. Мінімальний розмір власних коштів (мінімальні гарантійні фонди) визначений нормативними документами ЄС. Він залежить від галузі страхування, в якій має намір діяти страховик. Окрім цих власних коштів, компанія повинна володіти засобами для організації своєї діяльності й створення структури збуту послуг. Крім того, потрібні докази, що керівники компанії є надійними (придатними за особистими якостями) і володіють необхідною професійною кваліфікацією та досвідом роботи. Страховик подає перелік фізичних або юридичних осіб, які мають значні частки (досвід страхової справи у світі доводить, що це – щонайменше 10% номінального капіталу або статутного фонду). Власники значних часток мають гарантувати солідне й обачливе керівництво компанією. Виданий дозвіл діє на території ЄС, а також у державах ЄЕП. Якщо компанія має намір поширити свою діяльність на одну із цих держав, вимагається лише формальна

заява відповідному відомству страхового нагляду.

Поточний нагляд. Після видачі компанії дозволу на заняття страховою діяльністю страхова компанія перебуває під постійним наглядом. Відомство має збирати й аналізувати інформацію, перевіряти ділові документи і спостерігати за всім комплексом страхової діяльності для вчасного викриття можливих порушень і недоліків (порушення приписів, некоректна робота зі страховальниками й, звичайно, фінансові проблеми). Коли виникають такі явища, відомство нагляду має вжити заходів для відновлення нормальних умов діяльності.

Отже, в ЄС не існує єдиного нормативно-правового акта, який би закріплював положення про договір страхування. Крім того, процес уніфікації, координації нормативно-правових актів, що регулюють договір страхування, є досить важким. Страховий нагляд у системі страхового права посідає особливе не менш важливе місце. Адже в ЄС існує велике різноманіття цивільно-правових систем, які мають свої специфічні особливості. Це зумовлено передусім тим, що ЄС складається з держав-представників різних за структурою правових систем – англосаксонської (Великобританія, Ірландія) та континентальної (Франція, ФРН, Австрія, Бельгія). У цьому сенсі на розвинутому конкурентному ринку на перший план виходить історія страхової компанії й довіра до неї. Репутація відомої страхової фірми виступає як «найбільш суворий нагляд за її діяльністю». На нашу думку, кращим прикладом у цій галузі є досвід всесвітньо відомої австрійської страхової компанії «ГРАВЕ», яка успішно освоєла ще нерозвинений український ринок страхових послуг, стимулювавши свого часу відповідні зміни в українському законодавстві.

Ключові слова: страхове право, норми права, ДЄЕСп (Римський договір 1957 р.), ЄС, директиви, суспільні відносини, страхові компанії, послуги.

У статті обговорюються загальнотеоретичні питання щодо страхового права в системі права ЄС, зокрема підвалини створення й розвитку страхового права в ЄС, які були відзначені свого часу в ДЄЕСп і закріплені відповідними Директивами. Визначено суспільні відносини, що регулюються нормами права і притаманні страхуванню як галузі права. Відзначено, що суттєвими чинниками довіри стають надійність, історія діяльності й терміновість присутності страхових компаній на ринку в конкретній країні. Обговорено страховий нагляд, у якому виділено два етапи: етап видачі дозволу та поточний нагляд за діяльністю страхових компаній.

В статті обговорюються общетеоретические вопросы страхового права в системе права ЕС, в частности основы создания и развития страхового права в ЕС, которые были отмечены в свое время в Договоре и закреплены соответствующими Директивами. Определены общественные отношения, регулируемые нормами права и присущие страхованию как отрасли права. Отмечено, что существенными факторами доверия становятся надежность, история деятельности и срок присутствия страховых компаний на рынке в конкретной стране. Обсужден страховой надзор, в котором выделены два этапа: этап выдачи разрешения и текущий надзор за деятельностью страховых компаний.

The theoretical questions of insurance law in EU law system was discussed, in particular the basis for the creation and development of insurance law for the EU that have been marked by the Treaty establishing the European Community and attached by the relevant Directives. Social relations regulated by the rule of law and the rights inherent in the insurance industry was determined. It was noted that significant factors of confidence are reliabil-

ity, operating history and the presence of life insurance companies in the market in the country. Insurance supervision was discussed, highlighting two stages: stage of the authorization and ongoing supervision for the activities to insurance companies.

Література

1. Єрошенко Б.В. Здійснення державної регуляторної політики у сфері страхування відповідно до стандартів Європейського Союзу / Б.В. Єрошенко // Південноукра-

їнський правничий часопис: щоквартал. наук. журн. – 2009. – № 4. – С. 292–294.

2. Пацурія Н. Платоспроможність страховиків як напрямок адаптації законодавства України до законодавства ЄС / Н. Пацурія // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2009. – № 80. – С. 19–22.

3. Тарабарин Б.С. Регулирование договора страхования в рамках права Европейского Союза / Б.С. Тарабарин // Страхование право. – 2001. – № 1. – С. 41–57.

